

Z. KOVÁCS Zoltán

Magyar Agár- és Élettudományi Egyetem

Neveléstudományi Intézet

ORCID: 0000-0002-1746-6443

Kovacs.Zoltan.peda@uni-mate.hu

Jókai Mór és a magyar képregény előzményei

A tanulmányban a Jókai-pálya azon sajátosságainak értelmezésére történik kísérlet, amelyek magyarázatul szolgálhatnak arra, hogy miért éppen Jókai Mór lehet a magyar képregény megteremtője, vagy legalábbis a magyar képregény diszkurzív sajátosságainak előlegzője (vagyis nem az utóbbi évtizedek magyar képregénykultúrájának 19. századi előzményei kerülnek feltárássra egy fejlődéstörténeti narratíva megalkotása révén). Az értekezés olyan irodalomtörténeti kontextusokat igyekszik bemutatni, amelyek hozzájárulhatnak a magyar képregény keletkezéstörténetének értelmezéséhez Jókai pályájának értelmezése révén: a megélhetési szerkesztői működésmód kialakulása; a tárca-regény szerinti, folytatásos szép-irodalmi publikációs gyakorlat; az adomák szerepének felértékelődése a nemzeti karakter szempontjából; az illusztrációk/karikatúrák elsődlegessé, majd szekvenciálissá válása.

Kulcsszavak: élclap, Jókai Mór, képregény, tárcaregény, Üstökös

A képregényekkel foglalkozó irodalom már magyar nyelven is jelentősnek mondható mind terjedelmét, mind pedig tudományos értékét tekintve. A közelmúlt fejleményei közül (és az új diszciplínát meghonosító jelentősége miatt) ki kell emelni a *Képregénytudomány* sorozatot Maksa Gyula és Vincze Ferenc szerkesztésében.¹ Leginkább a sorozat köteteiben publikáló szerzőknek köszönhetően a képregények tudományos igényű értelmezése fontos elemévé vált a kortárs kultúratudományi diskurzusnak. A vonatkozó interpretációs stratégiák köre a hagyományos tudományági besorolás alapján meglehetősen sokszínű: a filozófiai, esztétikai, szociológiai megközelítés mellett a történet-, irodalom-, kommunikációelméleti és -történeti vizsgálódások, valamint a kulturális és vizuális tanulmányok egyaránt részt kapnak az új diszciplínában. Demus Zsófiát idézve: „A magyar képregénytudomány (...) egy tág interpretációs mezőnek tekinthető, amely különböző perspektívákat, elméleteket és módszereket vesz más tudományterületekről.” (Demus 2018: 37). Bár a képregényekre vonatkozó kutatások gyakran használnak irodalomtudományi

¹ 2017-ben jött létre a Képregénytudományi Kutatócsoport, melynek konferenciái szolgálnak a sorozat anyagául.

szempontokat, ezek leginkább a strukturalista vagy posztstrukturalista szótárak fogalmait mozgósítják (szerzőiség, valóságvonatkozás-fikcionalitás, önéletrajziség, adaptáció).²

Lehet-e saját, szerves története a magyar képregénynek? Ennek a képregénytörténeti dilemmának több megfejtése is létezik a kortárs diskurzusban, s a 20. századra, annak második felére vonatkozóan létezik is egy megszilárdultnak tekinthető tipológia, amely egyúttal korszakolási elvként szolgál: az 1950-es évektől felfutó adaptációs képregényeket a kilencvenes évektől kezdi leváltani a szerzői képregény, kiszabadítva a képregényt az irodalomnak való alárendeltségéből.³ Az előzményekre is figyelmet fordító megközelítések általában hiányoznak még a többé-kevésbé történetinek tekinthető vizsgálódásokból is, a képregénytörténettel foglalkozó tanulmányok a magyar anyagot leginkább a 20. század közepétől vizsgálják. A nemzetközi szakirodalomban evidenciának tekintett tézist, mely szerint a 20. századi közép-európai képregény forrásai és előzményei a romantikus-biedermeier hagyományban gyökereznek (Piltz 1980), talán csak egyetlen tanulmány fordítja le a klasszikus magyar kultúra értelmezésére. Vincze Ferenc *A karikatúrától a képregényig* című szövege meggyőzően érvel amellett, hogy a 19. század második felében olyan folyamat zajlott le, amely a magyar kultúra kontextusában is kialakította a képregény létrejöttének körülményeit. A tanulmány szerint a korabeli élclapok illusztrációi vagy karikatúrái narratív sorozatokká alakultak, s ez a fejlődés a századvégen azoknak a gyermeklapoknak a rovataiban folytatódik, amelyek közültek „olyan feladatokat is, melyek voltaképpen már a 19. század végén bevettnek feltételezték a képregény narratív szerkezetét...” (Vincze 2020: 25). Ugyanakkor nyitva hagyja annak kérdését, hogy miért éppen Jókai Mór élclapjaihoz (*A Nagy Tükörhöz* és főként az *Üstökshöz*) köthető a magyar képregény megalapozása.⁴

A következőkben a Jókai-pálya első két évtizedének azon sajátosságainak értelmezésére történik kísérlet, amelyek magyarázatul szolgálhatnak arra, hogy miért éppen Jókai Mór lehet a magyar képregény megteremtője, vagy legalábbis a magyar képregény diskurzív sajátosságainak előlegzője (vagyis nem az utóbbi évtizedek magyar képregény-kultúrájának 19. századi előzményeit tárom fel egy fejlődéstörténeti narratíva megalkotása révén). A tanulmány olyan irodalomtörténeti kontextusokat igyekszik bemutatni, amelyek hozzájárulhatnak a magyar képregény keletkezéstörténetének értelmezéséhez Jókai pályájának értelmezése révén: a megélhetési szerkesztői működésmód kialakulása; a tárcaregény szerinti, folytatásos szépirodalmi publikációs gyakorlat; az adomák szerepének felértékelődése a nemzeti karakter szempontjából; az illusztrációk/karikatúrák elsődlegessé, majd szekvenciálissá válása.

² Vörös Klára (2022) invenciózus megközelítése a képregény „kilenc jogát” sorolja fel, amelyek lehetővé teszik az önálló diszciplína létrejöttét.

³ Ezzel az oppozíciós logikával vitatkozik: Vincze Ferenc (2017): Mi a képregényalkotó? Uő. (szerk.): *Képregényen innen és túl*. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2017. pp. 81-93.

⁴ Korábban Bayer Antal jelölte meg a magyar képregény megalapítójaként a szerkesztő-író Jókait és a rajzoló Jankó Jánost. „A magyar képregény története a kezdetektől fogva szoros kapcsolatban áll az irodalommal, az írott szöveg különböző formáival. Még neve sem volt a képregénynek, amikor rövid rajzolt történetek jelentek meg közéleti élclapokban. Jókai Mór és Jankó János az 1860-as évek derekán úgy teremtették meg a magyar képregényt, hogy nem is tudtak róla.” (Bayer 2018, kepregenyblog.hu)

1.

A magyar történeti előzményeket megemlítő képregénykutatások egyetértenek abban, hogy a műfaj magyar előtörténetének kezdetét az élclapok megjelenésének korszaka jelenti a 19. század 1850-es és 1860-as éveiben. Kitüntetett szerepet játszik a Jókai Mór által szerkesztett *A Nagy Tükör*, az *Üstökös*, különösen Jankó János állandó munkatárssá válását (1863) követően. Ezekben a történeti leírásokban Jókai Mór neve úgy kerül elő, mint élclapok szerkesztője és szerzője (Vincze 2020).

Ha a regényíróként induló, első sikereit arató Jókai újságírói és szerkesztői karrierjének kezdeteit értelmezzük, akkor nem tekinthetünk el az irodalom funkciójának 18–19. századi változásától. Az olvasóközönség korábbiakhoz képest jelentős mértékű bővülése megnövelte ugyan az igényt az irodalomra, de ez leginkább annak populáris regiszterét érintette. Az amerikai demokráciáról értekező Tocqueville megfogalmazásában: „A demokrácia nemcsak elülteti az irodalom iránti igényt az iparban dolgozó társadalmi osztályokban, de – ezzel egyidejűleg – az iparra jellemző gondolkodást is meghonosítja az irodalomban.” (Tocqueville 2022: 312). Részben ezen alapulnak Gyulai Pál Jókai-kritikái is („ő mint publicista és költő egyaránt keveset gondol a műveltebb közönség véleményével, a kevésbé értelmes tömeg tapsait hajhássza s nem egyszer összetéveszti a muzsák oltárát az industrialismusével”) (Gyulai é. n. :100).

Jókai első regénye, a *Hétköznapiak* megjelenése után szembesült azzal, hogy képtelen megélni a hagyományos, kötetek publikálásához kötődő írói gyakorlatból.⁵ Ez arra a belátásra vezette, hogy nagyobb olvasóközönséget (és több bevételt) tud elérni az újságokban való közlés révén, mintha csupán könyvként publikálná műveit. Az irodalmi nyilvánosság átalakulása pedig szembesítette azzal a felvilágosodás szülte belátással, hogy az irodalmat az egyéb társadalmi gyakorlatoktól „elkülönülő” rendszerként kell felfogni.⁶ Ennek megfelelően a Jelenkor segédszerkesztői gyakorlatát követően az 1847 második felében főszerkesztőként átvett *Életképek* esetében Jókai már azokat a kapitalista („ipari”) elvárásokat érvényesítette (határidő, szerzőség, terjedelem, honorárium tekintetében), amelyek kevésbé voltak elterjedve a magyar irodalmi gyakorlatban.

Az újságírói gyakorlat tartalmi változásait tekintve megjelennek azok a műfajok és rovatok, amelyek előlegezik a szabadságharc utáni írói tevékenységének egyik meghatározó vonulatát. A Jelenkorban a *Budapesti Napló*, az a *Mi hír Budán?* rovatban szerepelnek azok a (vicces vagy annak szánt) megjegyzések, glosszák, rövid életképek, amelyek az *Üstökös* adomákat tartalmazó rovatai előzményeinek tekinthetők. Még inkább közvetlen előzménynek tekinthető a szabadságharc alatt az *Életképek*ben kezdett, majd az *Esti Lapokban* folytatott Charivari „humoristicai rovat”.

Jókai az 1850-es években a rövid életű *Remény* (1851; Jókai itt többek között a *Budapesti élet-sorozat* és az *Épületes levelek* írója), majd a csődbe ment *Délibáb* (1853–1854; itt novellák és regények mellett a *Tarka képek* rovat szerzője) után több mint két évtizedig nem vállalkozik szépirodalmi és kritikai lap szerkesztésére. Ehelyett olyan „olvasóbarát” lapok szerkesztéséhez fogott, mint az 1854-ben indult *Vasárnapi Újság*, amelynek legnépszerűbb rovata a *Kakas Márton levelei* (1856-tól) lett. 1862-től a *Magyar Sajtó*, majd

⁵ Vö. Szajbély Mihály (2010)

⁶ Közösségi és elkülönülő irodalom fogalmi kettősségét lásd: Hász-Fehér Katalin (2000).

1863-ban A Hon szerkesztője. E részben ismeretterjesztő-kulturális, részben pedig politikai lapokkal párhuzamosan jöttek létre Jókai élclapjai.

A megváltozott viszonyok felismerése a szerkesztési aktivitás mellett az egyre nagyobb példányszámú lapok tárcarovatban való folytatásos közlését hozta magával. Ahogy Szajbély Mihály fogalmaz Jókai-monográfiájában, a folytatásos regények „az elektronikus médiumokat megelőző tömegsajtó korának szappanoperái voltak.” (Szajbély 2010: 15). Tudatosan (és anyagi haszontól nem függetlenül) napilapok tárcarovatában jelentette meg több regényét (az 1850-es években leginkább a Pesti Napló tárcarovatában, ami visszahatásként megnövelte a lap eladásait).⁷ „Jókainak arra is rá kellett jönnie, hogy ismertségét és népszerűségét jórészt éppen a naprakész politikai tartalmuk miatt legyőzhetetlen konkurenciát jelentő napilapok tárcarovatainak, konkrétan a Pesti Naplónak köszönheti.” (Szajbély 2010:143–144.)

Ez a publikálási gyakorlat a Jókai-regények két sajátosságát is megvilágíthatja. Az egyik a mesei-mitikus karakterek és történetek alakítása, a másik ezzel összefüggő jellegzetesség pedig a sorozatszerűségben rejlő olvasásmód. Az archetipikus szerkezet és ábrázolás (az egyértelmű karakterek mint a jó és a rossz megszemélyesítései, valamint a mesei-mitikus elemek használata) ugyanis lehetővé tette, hogy a több hónapra elnyúló megjelenés során a működtetett sémák koherenciát biztosítsanak a cselekménynek, s a részeket kihagyó olvasó is követhesse a regényt (valamint az író is szabadon folytathassa napról napra a történetet). A könyvként való későbbi megjelenés során ugyanakkor ez a fajta szövegalkotási mód úgy jelent meg a korabeli kritikákban, mint hiba: a jellemelek elnagyoltak, a történet széteső. Jókai későbbi kedveltsége, ami már nem alapulhatott a tárcarovatokban megjelenő szövegek olvasásán, megmutatja, hogy létezik olyan Jókai-befogadás is, amely a mesei-mitikus szövegeljárásoknak képes pozitív jelentőséget tulajdonítani. Szilasi László meggyőzően érvel amellett, hogy – Northrop Frye kategóriáit használva – Jókait a „novel”-szerű olvasás helyett termékenyebb a „romance” kategóriája mentén értelmezni (Szilasi 2000).⁸

A szerkesztői-újságírói és a tárcaregényírói tevékenységen túl meg kell említeni a kalendáriumot, illetve naptárat szerkesztő és író Jókait. Az Országos Nagy Naptár két évkiadása (1853-ra és 1854-re) népszerűségét bizonyítja, hogy az 1853-ra szóló naptárból már 1852-ben második kiadást kellett nyomtatni. A későbbi, 1859-re szóló Kakas Márton Naptára is az úgynevezett „nagy naptárakhoz” tartozott, vagyis a módosabb és pallérozottabb közönségnek szólt (Kovács 1989). A naptárakban megjelent Jókai-szövegeknek immár meghatározó műfaja az anekdota, s az Országos Nagy Naptárban megjelentek többsége átemelődik *A magyar nép adomái* kötetbe.

2.

Jókai 1856-ban publikálja *A magyar nép adomái* című kötetét, aminek második, jócskán bővített kiadása már a következő évben megjelenik.⁹ Jókai a gyűjtemény közreadásával

⁷ Jókai és a tárcaregény kapcsolatáról lásd: Hansági Ágnes (2014).

⁸ Vö. még Nyilasy Balázs (2005)

⁹ *A magyar nép adomái*. Összegyűjté Jókai Mór. Pest 1856. *A magyar nép adomái*. Második, 150 új adomával bővített kiadás. Összegyűjté Jókai Mór. Pest 1857. Mindkettő a Jókai Mór Összes Műveinek következő kiadásában: *Az önkényuralom anekdotái*. I. kötet. 1850–1858. S. a. rend. Sándor István. Budapest: Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó, 1992.

azt a célt igyekszik szolgálni, amit majd az 1860-as akadémiai székhelyében fogalmaz meg: kiegészíteni az Erdélyi-féle népköltészeti gyűjtést a magyar anekdotákkal.

A két kiadás meglehetősen tágan kezeli a műfaji (vagy alműfaji) kategóriákat. A történeti anekdoták mellett táj-, osztály- és fajadomák, népmesék, feliratok, népszokások, nyelvsajátság rovatcímekeket találunk, kiegészítve az elegy című résszel. Sándor István szerint emiatt a műfaji heterogenitás miatt nevezte át az 1872-es harmadik kiadást (*A magyar nép élce szép hegedűszóban*), mely cím a műfaji megközelítés helyett immár a gyűjtemény népi-humoros karakterét fejezi ki (Sándor 1992).

Az adomák gyűjtése és közreadása az 1850-es évek első felében kezdődik Jókai pályáján. Már 1851-ben a Reményben, majd 1853-ban a Délibábokban megjelentek olyan szövegei, amelyeket később *A magyar nép adomái*ban is kiadott. Sőt, Sándor István szerint a Pesti Röpívekben szereplő adomák legalább egy részének is Jókai a szerzője (Sándor 1981). Az *Országos Nagy Naptár* 1853-as és 1854-es köteteiből még több szöveg került át az 1856-os kötetbe (41, illetve 29). A fogalmi tisztázatlanság a két kalendárium esetében is szembetűnő: népregék, anekdoták és életképek, anekdoták rovatokból történt a szövegek átemelése. A Nagy Tükörben, amely *A magyar nép adomái* első két kiadásával párhuzamosan jelent meg tíz füzetben, a „Tartalomjegyzéke a Nagy Tükörnek” összegzi a szövegek műfajait, amelyek egyike az adomák (de Sándor István több szöveget is beválogatott a kritikai kiadás *Adomák* kötetébe a genreképek, humoristicus ötletek, caricaturák, furcsa ötletek rovataiból).

Az adomák és Jókai kapcsolata az 1858 augusztusában induló *Üstökös* hetilappal kerül új szintre. Az *Üstökös* révén ugyanis az adomák hétről hétre történő gyűjtése, rostálása, kommentálása indul el. Ez a munka aztán rövid idő alatt oda jut, hogy 1860-ban, akadémiai székhelyében Jókai azt állítja, hogy „egy gyűjteményben, egy folyóiratban és egy másfél éves hetilapban, eddigelé harmadfélezer eredeti magyar adomát” publikált, s „közel ezerre megy és folyvást növekszik a közlésre várakozók száma.” (Jókai 1968: 346). Sándor István és Landgraf Ildikó kutatásainak köszönhetően összegzésre kerültek azok az elvek, amelyek alapján Jókai elfogadott vagy elutasított a lap számára beküldött anekdotikus történeteket. A válogatás szempontjai között szerepelt elvi-morális szempont (elutasítva például a kisebbségeket megalázó történeteket, a trágárságokat) és aktuális-politikai is (a politikailag kényes tartalmú anyagokat is kizárja) (Landgraf 2005). Az *Üstökös* rovatai ugyanakkor jócskán túlterjeszkedtek az adomázás hagyományának közlésén.

Mit jelenthetett az adoma fogalma Jókai számára? Az 1840-es évek végén Jókai még több fogalmat használ a rövid, csattanós komikus történetekre: anecdota, vicc, jellemvonás, tréfa (Sándor 1981; 1992). Ugyanakkor már korai novellái egy része is az anekdotára épülő vígnovellára épült (Szajbély 2010). Az 1850-es évek első felében sem tisztul le a fogalomhasználat: bár Jókai az 1856-os gyűjteményének címében is az adomát adja meg, a fogalmat a rovatcímeke heterogenitásának megfelelően nagyon tágan kezeli.

Ha nem a szerkesztés oldaláról közelítünk az adoma jelentéséhez, hanem Jókai definíciói felől, akkor látszólag a kezünkre játszik akadémiai székhelye, amelyre már az adomagyűjtemény első két kiadását követően, az *Üstökös* élclap felfutásának idején került sor.¹⁰ *A magyar néphumorról* című előadása 1860. január 30-án hangzott el (és február

¹⁰ Bár Jókai visszaemlékezéseiben 1850-re datálta a levelező tagság megszerzését. Jókai Mór: *Negyven év visszhangja. Uő: Önmagáról*. Budapest: Franklin, 1904. pp. 382–383. Valójában ezt 1858 decemberében szavazta meg számára az újra működni kezdő intézmény. Vö. *Cikkek és beszédek*. 5. k. pp. 636–637.

első felében, két részletben meg is jelent a Vasárnapi Ujságban). Az értekezés, miután áttekintette a néphumor megnyilvánulási módjait az európai kultúrában, a magyar anyagra térve különösebb megokolás nélkül a népadomákkal azonosítja a magyar nép humorát, az adomákat pedig a nemzeti sajátosságok (karakter) legadekvátabb kifejezőinek tartja. „Érezte már a Kisfaludy-társaság a nép teremtő lelkének fontosságát irodalmunkra nézve, a midőn elrendelé, hogy a hazában divatozó népdalok összegyűjtessenek. (...) Hasonló fontossággal birnak ránk nézve a nép adomái. Semmi népleírás oly jól nem rajzolja egy nemzet életét, jellemét, uralkodó eszméit, mint a hogy képes az önmagát rajzolni – adomáiban.” (Jókai 1968: 342–343) Jókai meglehetősen szabadsággal kezeli a humor, nép, nemzet, adoma fogalmait, összefüggéseit. Úgy tűnik, az adoma népadoma, hiszen így képes kifejezni a nemzeti jellemet. A nép fogalma azonban, legalábbis az adomával összefüggésben, tágabb körű, mint a parasztságé. A „mezei munkás”, a „közép osztály” s „a zöld asztalok komoly tanácskozmányainak” résztvevői egyaránt a magyar népet jellemző humor életetői adomáikkal (Jókai 1968). Vagyis Jókai az adomát nem a folklór közvetítéseként fogta fel, hanem a nemzeti karakter kifejezőjeként. A célközönséget pedig inkább az úgynevezett „nagy kalendáriumok” olvasóközönsége jelentette, vagyis a tisztviselők, lelkészek, tanítók, ügyvédek, birtokosok (Landgraf 2013a).

A székfoglaló előadásból az is kiderül, hogy Jókai gyűjteményeibe miképpen kerülnek közmondások, népszokások vagy népmesék: a gondolatmenet végén, az adomák tárgyalását követően ezek a magyar néphumor további megnyilvánulásaiként kerülnek elő.¹¹ Az adomák és a magyar népi/nemzeti humor azonosítása miatt Jókai számára nem tűnhetett fontosnak a további fogalmi tisztázás. Pedig Csengery Antal is felvetette a Pesti Naplóban az értekezést, vagy talán inkább annak szerzőjét egyébként méltató írásában, hogy ő a humoron nem a komikumot érti.¹² Hajdu Péter pedig éppen azt tette szóvá, hogy a nemzeti szinekdochéként felfogott anekdoták (Hajdut nem foglalkoztatja adoma és anekdota kettőssége) látványosan nem fordulnak elő Jókai regényeiben.¹³ Szerinte egyébként különválnak a nemzet egészére jellemző humor (amely a néphumort is magába foglalhatja) az inkább csak a középrétegekre jellemző anekdotázástól (Hajdu 2007).

Mi a státusza a nemzeti karaktert az adomákban kifejező (nép)humornak? Csengery megjegyzése nagy valószínűséggel a humornak arra a felfogására utal, amely a 19. század esztétikai gondolkodásában még nem azonosította a fogalmat a puszta nevetségessel. A humornak ez a korabeli magyar nyelvű irodalomban Kölcsey Ferenc és Arany János által képviselt felfogása különbözött az *Üstökös* hetilap alcímében szereplő „humoristicus” jelző által megjelölt értelmezéstől. A humor romantikus felfogásában ugyanis a nevető fél mindig magán is nevet, nem válik szét megnyugtató módon a kinevetett és a nevető (lásd A nagyidai cigányok „Lássuk uram, mire megyünk ketten” szólósgazda-hasonlatát). Talán ilyen értelemben tekint *A magyar nép adomái* első kiadásának recenzense is a Vasárnapi Ujságban Jókai gyűjteményére: „bízvást ajánlhatjuk e művet mindazoknak, kik az elmés

¹¹ „Nevezetes tanúságot tesznek még a magyar néphumorról a közmondások...”; „Ugyane humor nyilatkozatait leljük fel a népszokásokban, népmesékben...” (Jókai 1968: 350–351.)

¹² „Ha én a »humor« alatt más valamit értek, mint elmésségeket, élceket, adomákat stb. talán az egyéni fölfogás rovására esik.” (Pesti Napló, 1860. február 16.) Idézi: Jókai: *Cikkek és beszédek*. 5. k. p. 638.

¹³ A „gyűjteményekben szereplő anekdoták csak rendkívül ritkán fordulnak elő regényben, és akkor sem játszanak fontos szerepet, nem alakítják a cselekményt, nem tárják fel a nemzeti karakter titkait.” (Hajdu Péter 2007: 421) Az anekdota mint a magyar élet tükre. In: Szegedy-Maszák Mihály, Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története, 1800-tól 1919-ig*. Budapest: Gondolat, 2007. p. 421.

ötleteknek, a vidám magyar kedvcsapongásnak barátai...”.¹⁴ Ugyanakkor Jókai humorának 20. századi értelmezője, Zsigmond Ferenc már nem látja a romantikus humor mélységét, s a „sírva vigadásban” is a szomorúság legyőzését látja (teszi mindezt apologetikus módon) (Zsigmond 1924). A magyar romantikus humor-fogalomnak – legalábbis Kölcsey Ferencnél és Arany Jánosnál – ráadásul az egyik jelentősége a magyar nemzeti karakterrel való kapcsolatban áll (lásd a *Nemzeti hagyományok* vagy Arany-féle *Bolond Istók* második éneke felütésében körvonalazott felfogást). Ebben látszólag azonos *A magyar néphumorról* értelmezésével. Jókai felfogásából, az általa közölt adomákból ugyanakkor hiányzik a reflexió mozzanata: a humor itt a tárgyul választott típus, viselkedés, szituáció nevetségességét jelenti, biztonságba helyezve az olvasót-nézőt (s az anekdota helyett az adoma fogalma maga is egyfajta nemzeti jelleget fejezett ki). Azzal, hogy a humort az adomához kötötte, éppen a nemzeti karakteri jelentőségét zárta ki.

Milyen viszonyban áll tehát az anekdota és az adoma fogalma Jókainál? Ha az adomagyűjteményei rovatbeosztását tekintjük, akkor a Mátyás királlyal, Petőfi Sándorral vagy Széchenyi Istvánnal foglalkozó történetek *anekdoták* (amelyek az „Anekdoták Mátyás királyról” és a „Nevezetes férfiak anekdotái” fejezetekbe kerültek), míg a „tájhoz”, „osztályhoz”, „fajhoz” kötődő szövegek *adomák* megnevezésű tematikus fejezetben szerepelnek. Sándor István is elismeri, hogy bár az 1850-es évek második felében módosulás tapasztalható Jókai fogalomhasználatában (az adoma inkább típust, osztályt, helyzetet ábrázol komikus módon, míg az anekdota történeti személyeket), a megkülönböztetés továbbra sem következetes, „terminusainak jelentése elmosódottá válik” (Sándor 1992: 665.) Landgraf Ildikó – Erdélyi János szóalkotására visszautalva (Erdélyi 1991), az adomát az anekdota magyarításának tartva – nem tartja szerencsésnek anekdota és adoma kategorikus szétválasztását. A „fogalomhasználati útvesztő” elkerülése érdekében szövegfolklórral foglalkozó értelmezőként olyan definíciót tart hasznosnak Jókai kapcsán is, „amely mind az európai irodalomban, mind a folklórban ismert, egy valós történeti személyről vagy jellegzetes társadalmi típusról, zánerről szóló, zárt szerkezet nélküli, epizódyszerű, csattanóval végződő, rövid, humoros hangvételű epikus műfaj.” (Landgraf 2013a: 137.). Ugyanakkor ő is elismeri, hogy a folklórisztika felől megközelített anekdota-fogalom az oralitáshoz áll közelebb. (Erre a kettősségre alapozza az anekdota „örök körforgásként” való felfogását oralitás és írásbeliség, folklór és irodalom között – Landgraf 2013.) Jókai adomagyűjtő (szerkesztő és publikáló) tevékenysége ennek a sajátosságnak a megvalósítása.

Nem kerülhető meg az anekdota normatív meghatározásának megemlítése sem, amely elsősorban a 19. század második fele és a korábbi századforduló irodalmának értelmezése kapcsán alakult ki. Az egyik elméletileg legigényesebb meghatározás szerint, amely Dobos Istvántól származik, az anekdota egy „sajátos védekező magatartás” reprezentálója, amely „egy homogénnek tételezett közösség egyetértésének a nyelve” és „az olvasó kényelmes öntudatát erősíti” (Dobos 1995: 48.; 45.).

3.

1858-ben Jókai elindítja az *Üstökös* című élclapot. Valószínűleg nem jelentőség nélküli, hogy Jókainak ezt a fajta írói-szerkesztői tevékenységét még azok a megközelítések sem

¹⁴ K. Á. [Kerékgyártó Árpád?] Vasárnapi Ujság, 1856. október. (Idézi: Sándor 1992: 696.)

elemzik, amelyek érzékenyek az írói pálya populáris regisztereire. Mennyiben Jókai szövegei az adomák? Már a *Nagy Tükör* esetében változás zajlott le Jókai szóhasználatában-gyakorlatában: a korábbi „összegyűjté” funkció szerkesztésre módosul, s az illusztráció szerepe is megváltozik. A néprajzi gyűjtések értelmében vett anekdotákhoz képest Jókai adomái sokkal inkább az irodalmi műfajok rendjébe tagolódnak (Landgraf 2005: 254; 2013a: 169–170.). Később Mikszáth is szkeptikusan tekintett az adomák/anekdoták humorának népi mivoltára, „mivel bizony sok kézen megy az át, míg aztán egyes toll azt valamely gyűjteménybe megfésűlve, kicsinosítva leteremti”.¹⁵

Az anekdota mint a szóbeliségből táplálkozó, változatokban létező műfaj megfelelő terének nem a zárt, statikus kötetbe gyűjtéseket tarthatjuk, hanem az olyan típusú csatornákat, mint például az *Üstökös* (vagy a kalendáriumok) (Kovács 1989). A humoristico-belletristicus élclap nem az eredetit, hanem a táji, történeti változatokban létező történeteket igyekezett összegyűjteni, mely célokat interaktív módon a szerkesztő, Jókai folyamatosan jelezte a lap olvasói és szerzői közösségének. „Szerkesztői sub rosa” rovatában évente akár több száz szerkesztői reflexiót közöl.

Miként vált integráns részévé a képi megjelenítés az adomák egy részének? A képiség már a lap címében hangsúlyosan szerepelt: „Az Üstökös. Humoristico-belletristicus hetilap. Megjelenik minden szombaton egy iven sokféle képpel ellátva.” A magyar néphumorban a szabadságra törekvő népek sajtóságának tartja a humort, amely az elnyomatás állapotában „képes beszédként” képes hírt adni magáról. A kettő viszonya már a *Nagy Tükör*-ben (1856–1858) újdonságot mutat. Az itt szereplő 126 kép immár nem csak karikatúra vagy illusztráció: a szöveghez társuló képi „ábrázolásba rejti mondanivalójának lényegét, a célzatot, a csattanóját.” (Sándor 1981: 77–78.). Úgy tűnik, mindez összefüggésben van a közreadó szerkesztő tevékenységével (túl a pusztá közlésen), s ennek az immár vállalt (át)értelmező tevékenységnek egyik megnyilvánulási formája a szöveget hol csak gazdagító, hol azonban már át is értelmező, később pedig kibontó képi megjelenítés. Ez a mediális sokszínűség illeszkedik az adoma azon jellegzetességéhez, hogy eleve közeg- és regiszterváltásban („örök körforgásban”) létezik. Mindez találkozott a kép fogalmának azzal a metaforikus jelentésével, amelyet Jókai még a reformkorból mint „életképeket”, majd „forradalmi- és csataképeket” hozhatott. Ezek esetében nincs szó mediális váltásról, ugyanakkor a tablószerűséggel a képiség illúziójának kialakítására törekedtek.

„A kezdeményezés nehéz volt: se humorisztikus író, se karikatúra-rajzoló hozzá: Magának kellett kezdetben írnom is, rajzolnom is, később segített a közönség. Azóta a humor magas szintre fejlődött mind irodalmi, mind művészi tekintetben, de azért az Üstökösnek első évfolyamai becsesek maradnak, melyekben a szöveget is, a képeket is maga a közönség hordta össze: jellemezve magát a magyar népéletet.”¹⁶ Ez a helyzet változott

¹⁵ Mikszáth ebben az írásában következetesen az adoma fogalmát használja. Mikszáth Kálmán: *A sírítók humora*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Mikszath-mikszath-osszes-muve-2A85B/cikkek-es-karcolatok-5186-kotet-40CD5/1878-budapesti-napilap-az-igazi-humoristak-54-kotet-42F79/a-siriratok-humora-43086/>.

¹⁶ A Jókai-jubileum és a Nemzeti Díszkiadás története. Bp. k. n. 1898. Idézi: Landgraf 2005. p. 251.

meg Jankó János munkatárssá válásával.¹⁷ Jankó János az *Üstökös*sel párhuzamosan a *Bolond Miskába* is dolgozott.¹⁸ Jókai és Jankó János koprodukciója (kiegészülve az adatközlőkkel, illetve a velük való kommunikációval, főként a „Szerkesztői sub rosa” rovatban) előrevetíti azt a „szerző-konfigurációt” (vagy „képregényalkotó konfigurációt”), „amely már nem egyetlen névhez vagy pontszerű eredethez köti a képregény eredetiségét és esztétikai értékét, és amelynek csupán egy dimenzióját adja a szerző-funkció azonosítása.” (Vincze 2017: 92.)

Fotis Jannidis *Autor, Autorbild und Autorintention* című tanulmányában mutat rá arra, hogy a szerkesztői funkció „benyomul” a szerzőibe (Idézi: Vincze 2017: 83.), ami különösen igaz az *Üstökös* szerkesztési és Jókai adomagyűjtési gyakorlatára. Jókai Mór neve szerkesztőként és tulajdonosként szerepel, a nyomda feltüntetése mellett 1863 augusztus végétől azonban megjelenik a rajzoló és a fametsző neve is: „Rajzolja: Jankó – Metszi: Polák.”

A „szerző-funkció” Foucault meghatározta átmenetisége felől meghatározva Jókai Mór 1850-es évekbeli tevékenységét, magát a funkciók sokrétűségét láthatjuk (túl a műfaji és tematikai gazdagságon). Az *Üstökös* esetében is több funkció ért össze: az alapító-szerkesztő, a megjelenő anyagok egy részének írója, egy részének összegyűjtője-megformálója, esetenként a szövegek illusztrátora. (Nem is beszélve az „alakmás” szerepeltetéséről: az egyes számokat nyitó verseket, az ezeket követő szövegeket Kakas Márton vagy K. M. vagy K-s M-n jegyzi; sőt néhány szövegnél a „Tallérosy Zebulon levelei Mindenváró Ádámhoz” szöveg a „Kakas Márton emlékirataiból” főcím alatt szerepel.)¹⁹

Hogyan magyarázhatjuk tehát azt, hogy az elsősorban mégiscsak regényíróként számontartott Jókai Mór szerkesztette és részben írta azokat az élclapokat az az 1850-es évek második felében, amelyeket a képregény előzményeiként tart a témával foglalkozó irodalom? A fentiek alapján a következő tényezők játszhattak ebben szerepet: az irodalom megváltozott funkciójának felismerése (az olvasóközönség kiszélesedésével módosultak a publikációs csatornák, megjelenik a tárcaregény, s az irodalom működését új lapformák, műfajok gazdagítják); az adomában/anekdotában a szórakoztató szerepen túl a nemzeti karakter kifejeződésének meglátása és ugyanekkor ennek összekapcsolása a komikumként értett humorral; az „iparszerű” működés miatt az illusztrációk igényén túl azok igényessé válása, majd a karikatúrák esetében a szöveg és a kép kölcsönhatásának kialakulása. Az irodalomban a folytatásokban közlő, típusokat mozgató, életképeket gyakran alkalmazó Jókaihoz mint szerzőhöz társul az adomai alakokat beszéltető és megmutató, majd Jankó Jánossal kiegészülve ezeket „cselekményesítő” szerkesztő-író Jókai.

Irodalom

Demus Zsófia (2018): A képregénykritika magyarországi helyzete napjainkban – egy diszciplína felé. In: Vincze Ferenc (szerk.): *Intézményesülés, elbeszélések, médiumok*. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány

¹⁷ Jankó Jánosról lásd: (M. Kiss 1961)

¹⁸ Van olyan vélemény, amely szerint itt jelent meg az egyik első magyar képregény 1860-ban. kepregeny-muzeum.blog.hu („A tél ármányai a tavasz ellen”)

¹⁹ A Kakas Mártonnal mint nem csak szerzői, de szerkesztői alteregóval való játékról A *Nagy Tükör* kapcsán lásd: (Kiss A. Kriszta 2022).

- Dobos István (1995): *Alaktan és értelmezéstörténet*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó,
- Erdélyi János (1991): Előszó [Közmondások könyve]. Uő: *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*. Bp.: Akadémiai Kiadó
- Gyulai Pál (é. n.): Jókai legújabb művei. In: Uő: *Gyulai Pál munkái*. III. k. Budapest: Franklin, é. n.
- Hajdu Péter (2007): Az anekdota mint a magyar élet tükre. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története, 1800-tól 1919-ig*. Budapest: Gondolat
- Hansági Ágnes (2014): *Tárca – regény – nyilvánosság : Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei*. Bp.: Ráció Kiadó
- Hász-Fehér Katalin (2000): *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó
- Jókai Mór (1968): A magyar nép humora. In: Uő: *Cikkek és beszédek*. 5. k. Bp.: Akadémiai Kiadó
- Kiss A. Kriszta (2022): A magyar élclap-irodalom kezdetei és A Nagy Tükör. *Acta Historiae Litterarum Hungaricum*, 37–38(6–7), 273.
- Kiss Pál, M.: *Jankó János*. Gyula: Erkel Ferenc Múzeum
- Kovács I. Gábor (1989): *Kis Magyar Kalendáriumtörténet 1880-ig*. Bp.: Akadémiai Kiadó
- Landgraf Ildikó (2005): A humor nyilai – Jókai anekdotái. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. Bp.: Akadémiai Kiadó, pp. 251–252.
- Landgraf Ildikó (2013a): Jókai anekdotái. In: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*. Budapest: L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem
- Landgraf Ildikó (2013): Örök körforgásban : Az anekdota műfaja a magyar folklórban. Berta Péter et al. (szerk.): *Ethno-lore*. Bp.: MTA BTK
- Nyilasy Balázs (2005): *A románc és Jókai Mór*. Bp.: Eötvös Kiadó
- Piltz, Georg (1980): *Geschichte der europäischen Karikatur*. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften
- Sándor István (1981): Adomák és adomafunkciók Jókai életművében. In: Kerényi Ferenc – Nagy Miklós (szerk.): *Az élő Jókai*. Bp.: Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda, pp. 72–73.
- Sándor István sajtó alá rend. (1992): *Az önkényuralom anekdotái*. I. kötet. 1850–1858. Bp.: Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó
- Szajbély Mihály (2010): *Jókai Mór*. Pozsony: Kalligram
- Szilasi László (2000): *A selyemgubó és a „bonczoló kés”*. Budapest–Szeged: Osiris – Pompeji Alapítvány
- Tocqueville, Alexis de (2022): Az amerikai demokrácia (részlet). *Jelenkor*, 36(3), 307.
- Vincze Ferenc (2020): A karikatúrától a képregényig. In: Maksa Gyula – Vincze Ferenc (szerk.): *Képregénykultúrák, műfajok, gyakorlatok*. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány
- Vincze Ferenc (2017): Mi a képregényalkotó? Uő. (szerk.): *Képregényen innen és túl*. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, pp. 81–93.
- Vörös Klára (2022): Komisz-e a comics? A bibliai József-történet képregény-adaptációja. *Anyanyelvi Kultúrákötvetítés*, 5(1), 39–52. DOI: 10.33569/akk.3284
- Zsigmond Ferenc (1924): *Jókai*. Bp.: MTA

SUMMARY

Jókai Mór and the prelude of the Hungarian comics

In the study, an attempt is made to interpret the peculiarities of Jókai's career, which can serve as an explanation as to why Mór Jókai can be the creator of the Hungarian comic book,

or at least the forerunner of the discursive characteristics of the Hungarian comic book (that is, not the 19th-century antecedents of the Hungarian comic book culture of recent decades are revealed through the creation of a historical development narrative). The essay attempts to present literary historical contexts that can contribute to the interpretation of the genesis of the Hungarian comic through the interpretation of Jókai's career: the development of the livelihood editor's mode of operation; sequel fiction publication practice following the method of the portfolio novel; appreciation of the role of anecdotes in terms of national character; the illustrations/caricatures becoming primary and then sequential.

Keywords: satirical magazine, Jókai Mór, comics, portfolio novel, Üstökös/Come

A műre a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: CC-BY-NC-ND-4.0.

